

Η Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση κατά την περίοδο της πανδημίας COVID-19 και οι απόψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Μαρία Αθανάτου¹, Νικόλαος Υφαντόπουλος²
Maria.athanatou@um.es, nifantop@uniwa.gr

¹ Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης - Δασκάλα

² Επιστημονικός Συνεργάτης Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής

Περίληψη

Με την έλευση της πανδημίας COVID-19 που δημιούργησε ο ιός SARS-Cov-2, οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν σε έναν αγώνα δρόμου που ονομάζεται Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Διαχειρίστηκαν πλατφόρμες τις οποίες δεν γνώριζαν πριν και με προσωπικό κόπο και χρόνο, που ξεπερνούσε κατά πολύ τα όρια του εργασιακού τους ωραρίου, κατάφεραν και στήριξαν ενεργά τη δημόσια εκπαίδευση. Σε αυτό το σπουδαίο και παράλληλα αιφνίδιο εγχείρημα στάθηκαν εμπόδιο οι πλατφόρμες που υπολειπόταν, τα σχολεία χωρίς υλικοτεχνικό εξοπλισμό, οι εκπαιδευτικοί με ελάχιστες γνώσεις επάνω στις τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνίας αλλά και οι μαθητές που δεν είχαν στην κατοχή τους υπολογιστές. Η συγκεκριμένη ποσοτική έρευνα πραγματοποιήθηκε σε εκπαιδευτικούς που υπηρετούν σε μεγάλες σχολικές μονάδες Δημοτικής εκπαίδευσης του Νομού Δωδεκανήσου. Σκοπός της είναι να διερευνήσει τις απόψεις των εκπαιδευτικών για την Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση κατά την πανδημία του COVID-19, μελετώντας τα κίνητρα, τις επιδιώξεις και τις στάσεις των εκπαιδευτικών που ασχολήθηκαν με την Εξ Αποστάσεως εκπαίδευση.

Λέξεις κλειδιά: Εξ αποστάσεως εκπαίδευση, σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ασύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση, εκπαιδευτικά λογισμικά

Abstract

After the advent of the COVID-19 pandemic and during the measures against it, teachers were called to a road race in order to set up and carry out Distance Learning. They managed tools and platforms they had never handled before and, by devoting personal time and effort -far exceeding the limits of their working hours- succeeded in supporting public education. Underdeveloped platforms, schools lacking logistics, teachers with little knowledge of information and communication technologies and pupils not having access to computers stood in the way of this great undertaking, that was literally built overnight. This quantitative research investigates the above objectives drawing from the experience of teachers who serve in large primary education units in Dodecanese, Greece. Its purpose is to explore the views of teachers on Distance Education during the COVID-19 pandemic, by studying the motivations, aspirations and attitudes of teachers involved in it.

Keywords: Distance learning, modern distance learning, asynchronous distance learning, educational software

Εισαγωγή

Ένας πανδημικός ιός όπως ο SARS-Cov-2 κατάφερε να αλλάξει, παντελώς και σε σύντομο χρονικό διάστημα, τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν και διδάσκουν χιλιάδες εκπαιδευτικοί ανά την υφήλιο. Κατόπιν απαίτησης παγκόσμιων φορέων και Υπουργικών διατάξεων, η Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση μετατρέπει τη λειτουργία του τρόπου με τον οποίο μαθαίνουν οι άνθρωποι και των εκπαιδευτικών ευκαιριών που υπάρχουν. Οι Έλληνες δάσκαλοι με κίνητρο τη φιλοτιμία τους, την μαθησιακή και ψυχολογική στήριξη των μαθητών

Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις

και τη παιδαγωγική συνέχεια καλούνται να ασχοληθούν με εκπαιδευτικές πλατφόρμες όπως το e class, e me και προγραμμάτων τηλεδιασκέψεων όπως το Webex χωρίς να έχουν επιμορφωθεί και πολλοί από αυτούς, χωρίς να κατέχουν την ψηφιακή ικανότητα υποστήριξης τους. Οι προβληματισμοί μας, λοιπόν, για το κοινό μέλλον μας ωθούν να γίνουμε πιο αποτελεσματικοί και ψηφιακά καταρτισμένοι.

Ορισμός

Οι Simonson, Smaldino και Zvacek (2015) αποδίδουν την Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση σε τρία μέρη ανάλογα με: τη βαθμίδα εκπαίδευσης, το διαχωρισμό της ομάδας μάθησης και τα διαδραστικά συστήματα τηλεπικοινωνιών που συνδέουν μαθητές, πόρους και εκπαιδευτές (σελ.31). Αυτό απαιτεί προσεκτική προετοιμασία και παρουσίαση υλικού του μαθήματος, τεχνικά ειδικευμένους εκπαιδευτές και γεφύρωση του φυσικού χάσματος μεταξύ εκπαιδευτή και μαθητών καθώς οι μαθητές εργάζονται με τον δικό τους ρυθμό.

Η Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση είναι μια από τις πιο δραματικές και πρόσφατες τεχνολογικές καινοτομίες που επηρεάζουν την εκπαίδευση (Simonson, Smaldino & Zvacek, 2015). Έχει εξελιχθεί με τα χρόνια καθώς υπάρχει ραγδαία εξέλιξη. Αυτές οι αλλαγές επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τους προσωπικούς στόχους, το επάγγελμα και τις αλλαγές στην τεχνολογία.

Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν αυτήν την εξέλιξη είναι: οι επαγγελματικές ευθύνες, οι ανάγκες των ατόμων για την κάλυψη των αναγκών των οικογενειών τους και των προσωπικών τους στόχων, η γνώση της τεχνολογίας και των τεχνολογικών αλλαγών καθώς έχει γίνει ευκολότερη η σύνδεση με τον υπόλοιπο κόσμο χωρίς να εγκαταλείπει τα όρια του σπιτιού, η προώθηση επιχειρηματικών πρακτικών για περισσότερη παραγωγικότητα χωρίς το προσωπικό να αφήνει τη δουλειά για να συνεχίσει την εκπαίδευση, η ανάγκη για οικονομικά αποδοτική εκπαίδευση χωρίς να χρειάζεται να υπάρχει κόστος για διαμονή και μετεγκατάσταση, η εύρεση των κατάλληλων μαθημάτων για την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών και των αναγκών του παρόντος πλαισίου, ο διαγωνισμός μεταξύ πανεπιστημίων για να προσελκύσουν την προσοχή των φοιτητών και τέλος συμβολικά θα προσθέσουμε την έλευση πανδημιών ή φυσικών καταστροφών που καθιστούν επιτακτική την ανάγκη της χρήσης αυτής στα πλαίσια, που όπως θα δούμε παρακάτω, δημιούργησαν το κίνητρο για την ενασχόληση με αυτή.

Σύμφωνα με τον Moller, Foshay & Huett (2008), «η εκρηκτική ανάπτυξη της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης μεταμορφώνει γρήγορα τη μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Οι ανταγωνιστές του ιδιωτικού τομέα προκειμένου να έχουν επιπλέον κέρδος σπάζουν το μονοπώλιο των συμβατικών ιδρυμάτων, προκαλώντας γρήγορη επιχειρηματική ανταπόκριση από μερικά σχολεία, αφήνοντας άλλα σε ακινησία». Στην εκπαίδευση K-12, η παροχή εκπαιδευτικών κινήτρων θα βοηθήσει την ηλεκτρονική μάθηση να καταστεί δυνατή. Ως εκ τούτου, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση γίνεται δημοφιλής επιλογή για συνεχιζόμενη επαγγελματική εκπαίδευση, προγράμματα σπουδών μεσαίας σταδιοδρομίας και Δια Βίου μάθηση.

Σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση-δομικά στοιχεία-σχεδιασμός

Πρωταρχικό ζήτημα τοποθέτησης της Εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι ότι δεν διαχωρίζεται και δεν διαφοροποιείται από την δια ζώσης. Αντιθέτως η σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση συμπληρώνει την δια ζώσης (Λιοναράκης,1999). Η Βασάλα (2005) αναφερόμενη στην σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση διευκρινίζει πως το σημείο στο οποίο υπερτερεί ως εκπαιδευτική διαδικασία είναι η ισοτιμία. Μέσα απ' αυτήν ο κάθε εκπαιδευόμενος (ανεξαρτήτως ηλικίας),

με σύμμαχο πάντα τις Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνίας, μπορεί να συνεχίσει την εκπαίδευση του, ανεξάρτητα από τις όποιες ιδιαιτερότητες μπορεί ο ίδιος να φέρει.

Η σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση μπορεί να αναπτυχθεί είτε αυτοδύναμα είτε συμπληρωματικά είτε συνδυαστικά. Στην πρώτη περίπτωση οι εκπαιδευόμενοι παρακολουθούν τα ολοκληρωμένα προγράμματα σπουδών και λαμβάνουν τίτλο ισοτίμο με κείνους που λαμβάνουν οι μαθητές της δια ζώσης φοίτησης. Αυτό που είναι απαραίτητο κατά τον σχεδιασμό των Προγραμμάτων σπουδών της ανοιχτής εκπαίδευσης, είναι ότι πρέπει να λάβουν υπόψη τους τα αντίστοιχα προγράμματα των συμβατικών σχολείων (Βασάλα,2005). Στην δεύτερη περίπτωση, η συμπληρωματική εξ αποστάσεως εκπαίδευση λειτουργεί ταυτόχρονα και προσθετικά με το παραδοσιακό σύστημα. Μπορεί να αφορά μεμονωμένα μαθήματα, σχολικά δίκτυα (όπως το my school), καινοτόμα προγράμματα (όπως το «ΟΔΥΣΣΕΑΣ»), συνεργασίες τοπικού, εθνικού ή και διεθνούς επιπέδου, πάνω σε κάποια κοινή θεματική ενότητα (Αναστασιάδης, 2017). Τέλος, η συνδυαστική ή μεικτή εξ αποστάσεως εκπαίδευση αφορά το ταίριασμα εξ αποστάσεως και δια ζώσης εκπαίδευσης (Βασάλα, 2005·Μιμίνου,2012).

Όσον αφορά τον σχεδιασμό της σχολικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, το διδακτικό και εκπαιδευτικό υλικό μπορεί να ποικίλει. Μπορεί να είναι έντυπο ή να έχει οποιαδήποτε άλλη μορφή με την βοήθεια της τεχνολογίας (οπτικοακουστικό και ψηφιακό υλικό, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές μαθημάτων, ψηφιακό κείμενο κ.α.) (Βασάλα, 2005·Βασάλα,2006) ή ακόμα και η κατευθυνόμενη διδακτική συζήτηση του Holmberg (2002). Η έννοια της καθοδηγούμενης συζήτησης βασίζεται σε διδακτικές προσεγγίσεις, όπως η προγραμματισμένη μάθηση, η κυβερνητική διδακτική (Σοφός&Kron, 2010), η θεωρία της συνομιλίας, οι γνωστικές θεωρητικές προσεγγίσεις κ.ά. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, ο εκπαιδευόμενος μπορεί να κατανοήσει καλύτερα ένα κείμενο, όταν αυτό είναι διαμορφωμένο σε διαλογική μορφή. Σε κάθε περίπτωση, απαιτείται να λαμβάνονται υπόψη συγκεκριμένοι παράγοντες. Ένας απ' αυτούς είναι οι αρχές μάθησης ενηλίκων (Κόκκος, 1998), εφόσον έχουμε πει πως η σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση δεν αφορά μόνο ανήλικους μαθητές, και ταυτόχρονα να είναι ευπροσάρμοστο στις ιδιαιτερότητες που μπορεί να έχουν οι ανήλικοι μαθητές (Βασάλα, 2005· Βασάλα, 2006). Η σύνταξη του εν λόγω υλικού θα πρέπει να γίνεται από ειδικευμένους στην εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση συγγραφείς, γεγονός που επιβεβαίωσε μέσα από την έρευνά της η Rice (2009). Μέσα από τη συγκεκριμένη έρευνα προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι είχαν ασχοληθεί με την σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση, θέτουν ως βασική προτεραιότητα τον αποτελεσματικό σχεδιασμό της εν λόγω διαδικασίας.

Αξίζει να τονιστεί το γεγονός ότι και εδώ βαρύνουσα σημασία έχουν τα τεχνολογικά μέσα, τα οποία όσο περισσότερο εύχρηστα είναι, τόσο μεγαλύτερη η αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας και της μάθησης. Επίσης, απαραίτητο στοιχείο είναι η δόμησή της να πραγματοποιείται από ειδικούς επιστήμονες της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Τέλος, η σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση αφορά άτομα/εκπαιδευόμενους όλων των ηλικιών και είναι αποπλαισιωμένη από κάθε είδους διακρίσεις.

Αυτοδύναμη εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Η Αυτοδύναμη σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση παρέχει ολοκληρωμένα προγράμματα, τα οποία είναι πλήρως αναγνωρισμένα και ταυτόσημα με το συμβατικό σύστημα εκπαίδευσης. Η διαφοροποίηση τους έγκειται στο είδος του εκπαιδευτικού υλικού που σχεδιάζει και της επικοινωνίας. Όταν η Αυτοδύναμη σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση πραγματοποιείται μέσα από το διαδίκτυο (τηλεσυναντήσεις σύγχρονης ή ασύγχρονης επικοινωνίας), τότε μιλάμε για εικονικά σχολεία (Μιμίνου&Σπανακά, 2013).

Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις

Οι μαθητευόμενοι φοιτούν, μέσω της εξ αποστάσεως παρακολούθησης, στα ολοκληρωμένα προγράμματα σπουδών και λαμβάνουν τίτλο ισότιμο με κεινους που λαμβάνουν οι μαθητές της δια ζώσης φοίτησης. Στον σχεδιασμό των Προγραμμάτων Σπουδών τους είναι σημαντικό να λαμβάνονται υπόψη τα προγράμματα των συμβατικών σχολείων (Βασάλα, 2005).

Ένα από τα Εξ Αποστάσεως Σχολικά Προγράμματα είναι το "e-omogeneia". Μέσω αυτού έρχονται σε επικοινωνία οι Έλληνες του εξωτερικού με τους Έλληνες της ελληνικής επικράτειας, προκειμένου να ενισχυθεί η ελληνόγλωσση εκπαίδευση. Επίσης, το κοινοτικό Εξ Αποστάσεως Σχολικό πρόγραμμα «ΣΩΚΡΑΤΗΣ» απαριθμεί 30 ευρωπαϊκές χώρες-μέλη και επιδίωξή του είναι να ενεργοποιήσει τους συμμετέχοντες στη γλωσσομάθεια και να ενθαρρύνει την κινητικότητα και την καινοτομία και τέλος, το διεθνές περιβαλλοντικό Πρόγραμμα GLOBE που βασικός στόχος είναι όχι μόνο να ενισχυθεί η διεθνής επικοινωνία των μαθητικών και εκπαιδευτικών κοινοτήτων, αλλά και η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση της νέας γενιάς (Μίμινου&Σπανακά, 2013). Το πρόγραμμα «Οδυσσεάς», αφορά στην εκπαίδευση των μεταναστών στην ελληνική γλώσσα, την ελληνική ιστορία και τον ελληνικό πολιτισμό, και πραγματοποιείται σε όλους τους νομούς της χώρας.

Τα προγράμματα «Τηλέμαχος Ι» και «Τηλέμαχος ΙΙ» που ολοκληρώθηκαν το 2001, περιλάμβαναν την εκπαίδευση εκπαιδευτικών, την προμήθεια, εγκατάσταση, υποστήριξη και λειτουργία υπολογιστικού και δικτυακού εξοπλισμού σε 69 μικρές και απομακρυσμένες σχολικές μονάδες της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, εξασφαλίζοντας δικτυακή σύνδεση σε περιοχές που δεν υπήρχε πάροχος υπηρεσιών διαδικτύου ενώ το πρόγραμμα TRENDS αποσκοπούσε στην ανάπτυξη και λειτουργία ενός Ευρωπαϊκού Δικτύου για την παροχή ενδοσχολικής εξ αποστάσεως επιμόρφωσης σε εκπαιδευτικούς της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης με την αξιοποίηση των δικτύων τηλεματικής και ολοκληρώθηκε το 1998. Επίσης, το πρόγραμμα «ΠΠΟΔΑΜΟΣ» έχει ως στόχους του την ενθάρρυνση του βαθμού επικοινωνίας (με ηλεκτρονικό τρόπο) των καθηγητών με επιστήμονες/ εμπειρογνώμονες ενός τομέα και με επιστήμονες - εκπαιδευτικούς του σχεδιασμού και της διοίκησης και την ανάπτυξη ενός (ηλεκτρονικού) βήματος (forum) συνεργασίας και ανταλλαγής εμπειριών και εκπαιδευτικού υλικού μεταξύ των καθηγητών διαφορετικών σχολείων (Μίμινου&Σπανακά, 2013).

Οι εφαρμογές του «Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου» στο διαχειριστικό τομέα υποστηρίζουν την ασύγχρονη μάθηση ως «ασύγχρονη τηλεεκπαίδευση», όπου βέβαια η πρόοδος του εξαρτάται από την προσωπική, εθελοντική δυνατότητα κάθε εκπαιδευτικού να δημιουργήσει ηλεκτρονικά μαθήματα (Μίμινου&Σπανακά, 2013).

Η «ΣΧΕΔΙΑ», του Πανεπιστημίου του Αιγαίου, αποτέλεσε μια προσπάθεια εισαγωγής της Πληροφορικής στα δημοτικά σχολεία απομακρυσμένων νησιωτικών περιοχών του Αιγαίου. Στα πλαίσια του προγράμματος αυτού τα σχολεία συνδέθηκαν με το διαδικτυο δημιουργώντας ένα δικτυακό ιστό ο οποίος επέτρεψε την επικοινωνία αφ' ενός μεταξύ τους και αφ' ετέρου με άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Στόχος του προγράμματος ήταν μέσα από την υποδομή και την τεχνογνωσία να καταστεί δυνατή η χρησιμοποίηση εφαρμογών Πληροφορικής προκειμένου να αναβαθμισθεί η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης στα νησιά αυτά και να μειωθεί ο βαθμός απομόνωσής τους (Μίμινου&Σπανακά, 2013).

Τέλος, η εν λόγω προσέγγιση είναι γνωστή από την εφαρμογή της σε πολλά ανοικτά εξ αποστάσεως πανεπιστήμια διαφόρων κρατών. Στην Ελλάδα έχει υιοθετηθεί από το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ενώ η σχετική μεθοδολογία αποτελεί αντικείμενο διδασκαλίας στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του ΕΑΠ και πιο συγκεκριμένα στη Θεματική Ενότητα για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση (Σοφός κ.α., 2015).

Συμπληρωματική εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Η συμπληρωματική εξ αποστάσεως εκπαίδευση τελείται ταυτόχρονα με την συμβατική εκπαίδευση. Όπως προκύπτει από έρευνα των Σκουλαρίδου και Μαυροειδή (2016), όταν η συμβατική διδασκαλία ενισχύεται και εμπλουτίζεται με προγράμματα της συμπληρωματικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, τα αποτελέσματα είναι ευεργετικά για όλους τους εμπλεκόμενους.

Κατά τους Μανούσου (2004) και Βασάλα (2007), όταν μιλάμε για συμπληρωματική εξ αποστάσεως εκπαίδευση εννοούμε τις μαθησιακές δραστηριότητες που πραγματοποιούνται, ενώ εκπαιδευόμενοι και εκπαιδευτές βρίσκονται σε γεωγραφική και χρονική απόσταση. Αυτό μπορεί να συμβαίνει για πολλούς λόγους- οι μαθητές μπορεί να περνάνε μία περιπέτεια υγείας, να είναι μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, να μετακομίζουν στη μέση της σχολικής χρονιά σε άλλη πόλη ή ακόμα και σε περιπτώσεις πανδημίας, όπως αυτή που περνάει τους τελευταίους μήνες όλος ο κόσμος.

Οι Bodzin & Beerer (2003), αναφερόμενοι στα παιδαγωγικά χαρακτηριστικά των εν λόγω μαθησιακών δραστηριοτήτων υπογραμμίζουν πως είναι βασισμένα στις αρχές του εποικοδομισμού και του κοινωνικού εποικοδομισμού. Οι αρχές αυτές διέπονται από τρία ουσιαστικά χαρακτηριστικά: πρώτον, τονίζουν τον προσωπικό και κοινωνικό χαρακτήρα της μαθησιακής διαδικασίας, δεύτερον, τοποθετούν την ανάδειξη της ατομικής εμπειρίας στη βάση των διεργασιών μάθησης και τέλος, αναδεικνύουν τη συμβολή της ενεργητικής συμμετοχής και της συνεργασίας στην οικοδόμηση της γνώσης.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης επιτελούν έναν ιδιαίτερο και ξεχωριστό ρόλο στην συμπληρωματική εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Όπως συγκεκριμένα αναφέρουν οι McLoughlin & Lee (2008), τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι εκείνα που επιτρέπουν την έκφραση, τον σχολιασμό και την κριτική αποδοχή απόψεων και ιδεών, τη διαχείριση και αναπαράσταση της πληροφορίας σε διαφορετικές μορφές και την εμπέδωση της μάθησης μέσω της αλληλεπίδρασης και της κοινωνικής εμπειρίας. Μιλώντας για μέσα κοινωνικής δικτύωσης θα πρέπει να αποσαφηνίσουμε πως εννοούμε συγκεκριμένα περιβάλλοντα και ειδικά σχεδιασμένα, που όχι μόνο θα εξυπηρετούν τις εκπαιδευτικές διαδικασίες στο μέγιστο, αλλά ταυτόχρονα θα είναι απόλυτα ασφαλή, ιδιαίτερα σε ζητήματα που αφορούν τα προσωπικά δεδομένα και τις συνέπειες της αλόγιστης χρήσης τους. Τέτοια περιβάλλοντα είναι για παράδειγμα το edmodo, το moodle, το kahoot, το e-twinning κ.α. αλλά και το Web 2.0. καθώς ανάλογα με το είδος υπηρεσιών που παρέχει μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως ιστοσελίδα κοινωνικής γνώσης και συγκεκριμένα Ιστοσελίδα Κοινωνικής Δημιουργίας Γνώσης (Collective Intelligence Tools) η οποία επιτρέπει στους χρήστες να επεξεργάζονται συνεργατικά ένα κείμενο, συγκατασκευάζοντας νέα γνώση (Σοφός κ.α. ,2015).

Κατά τον σχεδιασμό του εκπαιδευτικού υλικού της συμπληρωματικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κάποιες αρχές, οι οποίες θα συντείνουν στην μέγιστη αποτελεσματικότητά του. Οποσδήποτε πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ομάδα-στόχος με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες της. Το εξ αποστάσεως περιβάλλον μάθησης θα πρέπει να έχει ξεκάθαρους μαθησιακούς στόχους και να εστιάζει σε καθορισμένα προσδοκώμενα αποτελέσματα, προκειμένου να αποφευχθούν τυχόν παρανοήσεις. Παράλληλα, θα πρέπει να ενθαρρύνει την αλληλεπίδραση μεταξύ των εμπλεκόμενων, για να ενισχυθεί και η συνεργατική μάθηση. Όλα τα προαναφερθέντα θα πρέπει να είναι τόσο άρτια σχεδιασμένα και κατασκευασμένα έτσι ώστε να ενθαρρύνεται η ενεργός συμμετοχή του εκπαιδευόμενου καθ' όλη την πορεία μάθησης (Αναστασιάδης&Σπαντιδάκης, 2016).

Πιλοτική εφαρμογή της συμπληρωματικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης έχει γίνει περιστασιακά από ιδιωτικούς οργανισμούς, αυτόνομες πρωτοβουλίες στο πλαίσιο ερευνητικών διατριβών. Η πρώτη ολοκληρωμένη προσπάθεια συμπληρωματικής

δευτεροβάθμιας εξ αποστάσεως εκπαίδευσης υλοποιήθηκε από το Πανεπιστήμιο Κρήτης και το Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ). Ομάδα-στόχος ήταν οι ομογενείς μαθητές και ο στόχος ήταν να ενισχυθεί και να αναβαθμιστεί η ελληνομάθεια των ομογενών μαθητών (Αναστασιάδης, 2014). Το Υπουργείο Παιδείας, απ' την μεριά του, προχώρησε την ψηφιοποίηση των σχολικών βιβλίων και τη συγκέντρωση ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού στο Πανελλήνιο Ψηφιακό Αποθετήριο Μαθησιακών Αντικειμένων. Το Φωτόδεντρο, με άλλα λόγια, είναι ο Εθνικός Συσσωρευτής Εκπαιδευτικού Περιεχομένου για την Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αποτελεί την κεντρική e-υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας για την ενοποιημένη αναζήτηση και διάθεση ψηφιακού εκπαιδευτικού περιεχομένου στα σχολεία (Σκουλαρίδου&Μαυροειδής, 2016).

Η συμπληρωματική εξ αποστάσεως εκπαίδευσης προσφέρει πολλαπλά οφέλη καθώς με αυτόν τον τρόπο δεν παραγκωνίζεται κανένας εκπαιδευόμενος από την εκπαιδευτική διαδικασία, όταν διάφοροι λόγοι δεν του επιτρέπουν την πλήρη φυσική-δια ζώσης-παρακολούθηση των μαθημάτων. Τέλος, η φιλικότητα και η ευχρηστία της είναι τέτοια που μπορεί να εφαρμοστεί ακόμα και σε μαθητές νηπιακής ηλικίας (Βέργου& Μουζάκης, 2016).

Μεθοδολογία έρευνας

Ο σκοπός αυτής της έρευνας είναι να διερευνήσει τις απόψεις των εκπαιδευτικών για την Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση κατά την έλευση της πανδημίας του COVID-19. Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα έρευνα προσπάθησε να μελετήσει τα κίνητρα, τις επιδιώξεις και τις στάσεις των εκπαιδευτικών που ασχολήθηκαν με την Εξ Αποστάσεως εκπαίδευση κατά την πανδημία απαντώντας στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

Τι ήταν αυτό που κινητοποίησε τους εκπαιδευτικούς να ασχοληθούν με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση; Θεωρούσαν τον εαυτό τους ψηφιακά ικανό ώστε να ανταπεξέλθουν; Στην παρούσα κατάσταση, προτίμησαν τη σύγχρονη ή την ασύγχρονη μέθοδο διδασκαλίας και ποιες πλατφόρμες χρησιμοποίησαν; Με ποιους τρόπους επικοινωνούσαν με τους γονείς των μαθητών; Ποιες είναι οι προτάσεις τους ώστε να οργανωθεί καλύτερα το Υπουργείο στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση; Χρησιμοποιούσαν προ Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης καινοτόμα προγράμματα μέσω νέων τεχνολογιών και οι δράσεις τους κινούνταν στο πνεύμα της αειφορίας;

Για τη διεξαγωγή αυτής της έρευνας επιλέχθηκε η ποσοτική μέθοδος μέσω ερωτηματολογίου με κλειστού τύπου ερωτήσεις (Bryman, 2012), ανοιχτού τύπου ερωτήσεις και ερωτήσεις της πεντάβαθμης κλίμακας Likert, ο διαμοιρασμός των οποίων έγινε μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Ως περιορισμός της έρευνας θέτεται ο βαθμός ανταπόκρισης του δείγματος με τη μέθοδο συμπλήρωσης ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου, ο οποίος εμφανίζει χαμηλότερο βαθμό ανταπόκρισης, σε σχέση με τη χρησιμοποίηση συνεντευκτών.

Πληθυσμός και δείγμα

Όπως αναφέρθηκε, οι εκπαιδευτικοί που έλαβαν μέρος στην έρευνα υπηρετούν σε σχολικές μονάδες της Ρόδου κατά τη σχολική περίοδο 2019-2020 και το ερευνητικό δείγμα ανέρχεται στους 102 συμμετέχοντες, οι οποίοι συμπλήρωσαν ολοκληρωμένα τα ερωτηματολόγια για την παρούσα έρευνα. Η επιλογή του δείγματος έγινε με τυχαία δειγματοληψία.

Συλλογή δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με την συμπλήρωση ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων μέσω των Google Forms από τους εκπαιδευτικούς που υπηρετούν σε σχολικές μονάδες της Ρόδου. Ως μέθοδος δειγματοληψίας της ποσοτικής έρευνας επιλέχθηκε η δειγματοληψία επιτρεπτού ορίου. Για την πραγματοποίησή της, σχεδιάστηκε δομημένο ερωτηματολόγιο στο οποίο περιελήφθησαν ποιοτικές και ποσοτικές μεταβλητές, συνδεδεμένες με την χρήση της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης από τους εκπαιδευτικούς, τις απόψεις τους και τα κίνητρό τους. Το ερωτηματολόγιο διαρθρώνεται σε είκοσι τέσσερις (24) ερωτήσεις οι οποίες κατηγοριοποιήθηκαν σύμφωνα με το σκοπό της επιστημονικής προσέγγισης στις ακόλουθες ενότητες: (α) δημογραφικά χαρακτηριστικά, (β) την πιστοποίηση των εκπαιδευτικών στις Νέες Τεχνολογίες και (γ) την ενασχόληση των εκπαιδευτικών με την Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, τις απόψεις τους, τα κίνητρό τους και τη στάση του Υπουργείου απέναντί τους σε αυτό το μεγάλο εγχείρημα. Η συμπλήρωσή του πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της αυτό-αναφοράς. Τα κριτήρια επιλογής του δείγματος ήταν εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι εργάστηκαν με εξ αποστάσεως εκπαίδευση, λόγω αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των σχολικών μονάδων, στο πλαίσιο αντιμετώπισης της πανδημίας COVID-19.

Ανάλυση δεδομένων

Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο Statistical Package for Social Sciences (SPSS) έκδοση 21, στο οποίο εισήχθησαν τα δεδομένα για στατιστικό έλεγχο, επεξεργασία και ανάλυση. Τα δεδομένα παρουσιάζονται με περιγραφική στατιστική και πραγματοποιήθηκε έλεγχος ανεξαρτησίας των μεταβλητών με την μέθοδο chi square (χ^2).

Αποτελέσματα

Για την εκτίμηση των κινήτρων να ασχοληθούν οι εκπαιδευτικοί με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση και τη μέτρηση του βαθμού ικανοποίησης από τις ψηφιακές τους ικανότητες, συμπληρώθηκαν ηλεκτρονικά 102 ερωτηματολόγια.

Η πλειοψηφία του δείγματος ήταν γυναίκες (69,6%) και ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα 35-45 (38%). Το 98% των εκπαιδευτικών της έρευνας υπηρετούν στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και το μεγαλύτερο ποσοστό (28,43%) έχει προϋπηρεσία μεταξύ 10-15 έτη. Το μεγαλύτερο ποσοστό των εκπαιδευτικών 76,5% δήλωσε ότι έχει πιστοποίηση σε τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνίας (ΤΠΕ) και από αυτούς το 42,9% έχει πιστοποίηση Β' επιπέδου. Ικανοποιητικό διαφαίνεται και το επίπεδο σπουδών των εκπαιδευτικών της έρευνας, με το μεγαλύτερο ποσοστό 63,7% να είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών. Στον Πίνακα 1, αναπαρίσταται αναλυτικά, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος.

Πίνακας 1. Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

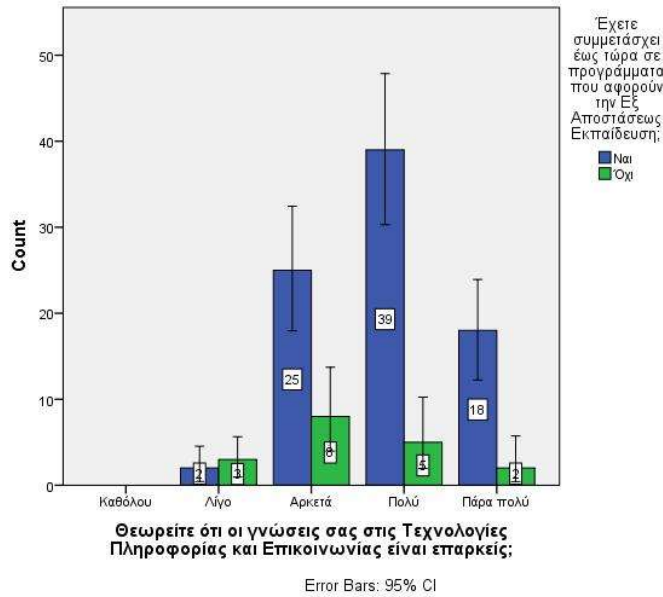
	Συχνότητα	Ποσοστό %
Φύλο		
Ανδρας	31	30.4
Γυναίκα	71	69.6
Ηλικιακές ομάδες		
25-35	35	34.3

Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις

35-45	40	39.2
45-55	19	18.6
55-65	8	7.9
Βαθμίδα εκπαίδευσης		
Πρωτοβάθμια	100	98.0
Δευτεροβάθμια	2	2.0
Έτη υπηρεσίας		
0-5	21	20.6
5-10	22	21.6
10-15	29	28.4
15-20	17	16.7
20-25	5	4.9
>25	8	7.8
Πιστοποίηση ΤΠΕ		
Ναι	78	76.5
Όχι	24	23.5
Επίπεδο πιστοποίησης ΤΠΕ		
Επιμόρφωση Α' επιπέδου	44	57.1
Επιμόρφωση Β' επιπέδου	33	42.9
Επίπεδο σπουδών		
Βασικό πτυχίο	27	26.5
Δεύτερο πτυχίο	8	7.8
Μεταπτυχιακός τίτλος	65	63.7
Διδακτορικός τίτλος	1	1.0
Άλλο	1	1.0
Σύνολο	102	100.0

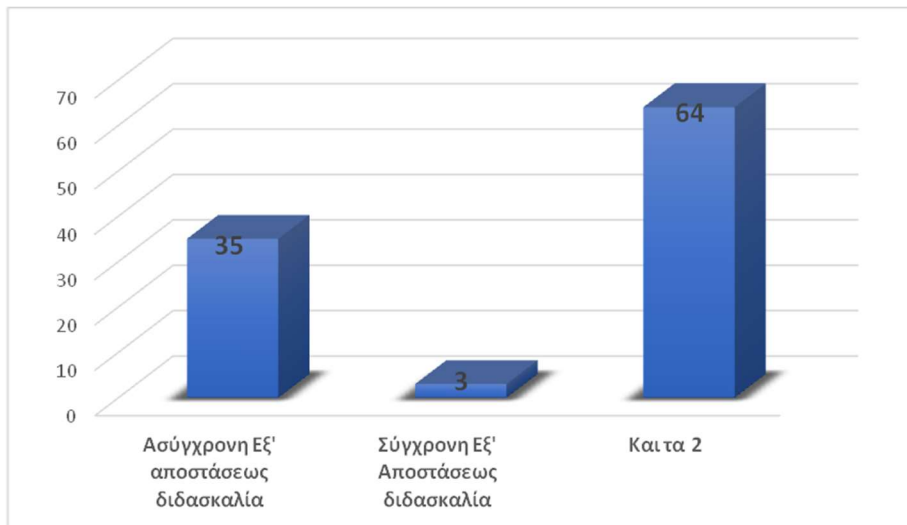
Αναφορικά με τα προγράμματα εξ' αποστάσεως εκπαίδευση, το 82,4% των εκπαιδευτικών έχουν συμμετάσχει στο παρελθόν, με τις μεταβλητές γνώσεις πληροφορικής και εξ' αποστάσεως εκπαίδευση να εμφανίζουν μεταξύ τους, θετική μέτρια συσχέτιση σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $\alpha=5\%$ ($P_{hi}=0,300$, $r_{value}<0,05$). Συγκεκριμένα, όπως διαφαίνεται από το Σχήμα 1, οι εκπαιδευτικοί που θεωρούν ότι έχουν αρκετά και πολύ επαρκείς γνώσεις στις τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνίας έχουν συμμετάσχει σε προγράμματα εξ' αποστάσεως εκπαίδευση, ενώ τα άτομα που απάντησαν ότι δεν έχουν καθόλου γνώση, δεν έχουν συμμετάσχει ποτέ σε κάποιο πρόγραμμα.

Σχήμα 1. Συμμετοχή σε προγράμματα εξ' αποστάσεως εκπαίδευσης/γνώσεις ΤΠΕ

Στην ερώτηση ποιο είδος διδασκαλίας χρησιμοποιείτε περισσότερο, σύμφωνα με το Σχήμα 2, το μεγαλύτερο πλήθος των εκπαιδευτικών (n=64) απάντησε και τα δύο, 35 άτομα απάντησαν ότι προτιμούν την ασύγχρονη εξ αποστάσεως διδασκαλία, ενώ μόλις 3 εκπαιδευτικοί θεωρούν πιο χρήσιμη την σύγχρονη.

Σχήμα 2. Ποιο είδος διδασκαλίας χρησιμοποιούν περισσότερο οι εκπαιδευτικοί

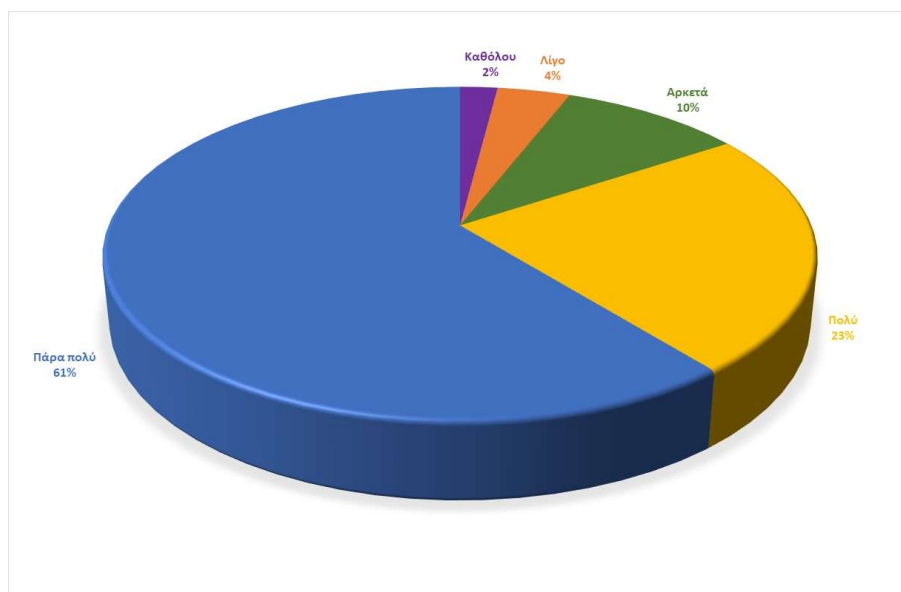
Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις

Αναφορικά, με τη χρησιμότητα της εξ' αποστάσεως διδασκαλίας, σύμφωνα με το Σχήμα 3, το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος 61% απάντησε ότι είναι πάρα πολύ χρήσιμη, το 26% πολύ και μόλις το 2% θεωρεί ότι δεν του χρησιμεύει καθόλου.

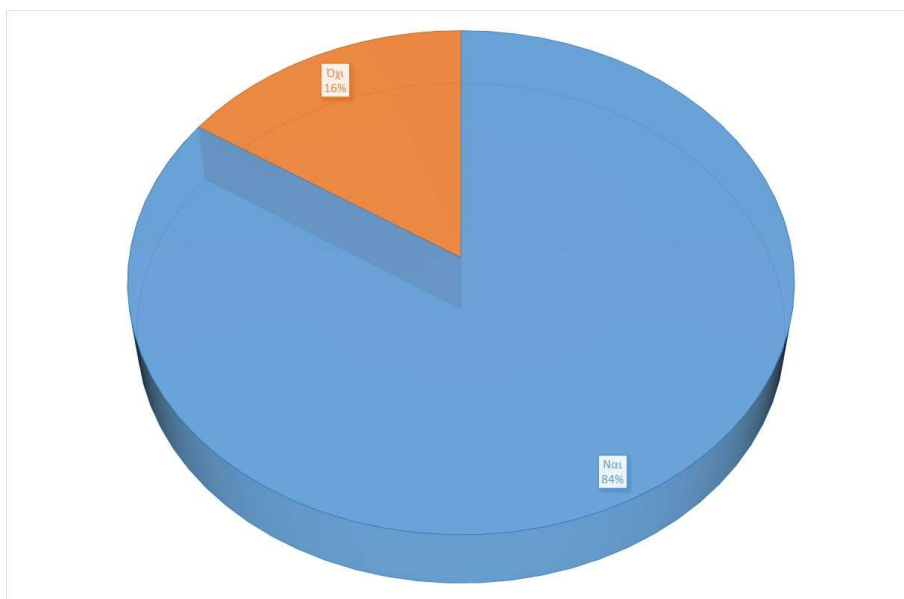
Σχήμα 3. Απόψεις εκπαιδευτικών για την χρησιμότητα της εξ' αποστάσεως διδασκαλίας

Σύμφωνα με το Σχήμα 4, το μεγαλύτερο ποσοστό των εκπαιδευτικών 61% θεωρούν ότι είναι πάρα πολύ απαραίτητη η επιμόρφωσή τους στην εξ' αποστάσεως διδασκαλία, 23% πιστεύουν πολύ, ενώ μόλις 2% κρίνει ότι δεν είναι απαραίτητη καθόλου.

Σχήμα 4. Θεωρείτε απαραίτητη την επιμόρφωσή σας στην Εξ Αποστάσεως διδασκαλία;

Επιπρόσθετα, όπως διαφαίνεται και από το Σχήμα 5, το 84% των εκπαιδευτικών κάνουν χρήση εκπαιδευτικών πλατφόρμων και προγραμμάτων τηλεδιασκέψεων.

Σχήμα 5. Χρήση εκπαιδευτικών πλατφόρμων και τηλεδιασκέψεων

Τέλος, τα κίνητρα που θεωρούν οι εκπαιδευτικοί ότι πρέπει να δώσει το Υπουργείο Παιδείας, ώστε να ασχοληθούν οι εκπαιδευτικοί με την εξ' αποστάσεως εκπαίδευση είναι κυρίως η επιμόρφωση και η υλικοτεχνική υποδομή, μιας και όλοι οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούσαν δικό τους εξοπλισμό για να πραγματοποιήσουν προγράμματα εξ αποστάσεως, ενώ συγχρόνως οι λόγοι που τους οδήγησαν για να πραγματοποιήσουν τα προγράμματα ήταν ηθικοί απαντώντας πως δεν ήθελαν να χάσουν επαφή με τους μαθητές τους και όχι υποχρεωτικοί λόγω δέσμευσης καθήκοντος από το Υπουργείο Παιδείας.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, το μέλλον διαφαίνεται ιδιαίτερα εξελισσόμενο ειδικά για τις επόμενες γενιές και η εξ αποστάσεως εκπαίδευση θα συνεχίσει να φέρνει κοντά ιδρύματα, εκπαιδευτές και μαθητές. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να είναι πολύ καλά καταρτισμένοι και εκπαιδευμένοι πάνω στις Νέες Τεχνολογίες Επικοινωνίας και Πληροφορίας.

Το Υπουργείο από την πλευρά του, είναι σημαντικό να καταστήσει γόνιμο το έδαφος για ένα σαφή διάλογο και να προετοιμάσει τους εκπαιδευτικούς του για ανάλογες καταστάσεις αντιμετώπισης και δράσης πάνω σε θέματα φυσικών καταστροφών και επιδημιών, ώστε σε περίπτωση που χρειαστεί να βρίσκονται όλοι και όλα σε ετοιμότητα.

Η θετική αυτόβουλη διάθεση των Ελλήνων εκπαιδευτικών ήταν αυτή που στήριξε το νέο δύσκολο εγχείρημα του Υπουργείου. Με προσωπικό κόπο, πενιχρά τεχνολογικά μέσα και γνώση, οι έλληνες δάσκαλοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης πρωτοστάτησαν και σε σύντομο

χρονικό διάστημα, έστησαν και υποστήριξαν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, είτε με σύγχρονο είτε με ασύγχρονο τρόπο και βοήθησαν στην αποτελεσματικότητά της.

Κατοχυρώνοντας ως δεδομένο ότι η χρήση Εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης στην Ελλάδα φαίνεται να βρίσκεται ακόμη σε πρώιμο στάδιο και κατά συνέπεια τα τυχόν ερευνητικά ευρήματα που την αφορούν είναι ακόμη περιορισμένα, οι προτάσεις για περαιτέρω έρευνα είναι πρακτικά απεριόριστες.

Μελλοντικές έρευνες θα ήταν πιο χρήσιμο να εστιάσουν αρχικά στο πώς μπορεί να προσαρμοστεί η χρήση της Εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, ώστε σε επόμενο στάδιο να μπορέσουν να συνδυαστούν τα ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας και τα σύγχρονα αποτελέσματα της εθνικής με τις ιδιαίτερες ανάγκες και συνθήκες της ελληνικής εκπαίδευσης, όπως τα απομακρυσμένα σχολεία και χωριά ώστε να προσφερθούν και σε αυτά τα παιδιά, δυνατότητες και ευκαιρίες μάθησης στις οποίες δεν είχαν πρόσβαση πρωτότερα. Κατά συνέπεια, θα γίνονταν πολύτιμα βήματα τόσο προς την δημιουργία προγραμμάτων Εξ Αποστάσεως που να απευθύνονται στις ανάγκες των μαθητών και εκπαιδευτικών της Ελλάδας, όσο και προς την αποτελεσματικότερη διδακτική αξιοποίηση στα ελληνικά σχολεία. Η ενσωμάτωση αυτής σε ένα ολιστικά τεχνολογικά ανανεωμένο Αναλυτικό Πρόγραμμα, ίσως είναι το επόμενο βήμα για την αυτοβελτίωση του εκπαιδευτικού συστήματος.

Αναφορές

- Bryman, A. (2012). Sampling in qualitative research. *Social research methods*, 4, 415-429.
- Holmberg, B. (2002). *Εκπαίδευση εξ Αποστάσεως. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: ΕΛΛΗΝ.
- McLoughlin, C., & Lee, M. J. W. (2008). The 3 P's of Pedagogy for the Networked Society: Personalization, Participation, and Productivity. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 20(1), 10-27.
- Moller, L., Foshay, W., & Huett, J. (2008). The evolution of distance education: Implications for instructional design on the potential of the web (Part 1: Training and development). *TechTrends*, 52(3), 70-75. Retrieved from www.class.waldenu.edu.
- Rice, K. (2009). Priorities in K-12 distance education: A Delphi study examining multiple perspectives on policy, practice, and research. *Journal of Educational Technology & Society*, 12(3), 163-177.
- Simonson, M., Smaldino, S., & Zvacek, S. (2015). *Teaching and learning at a distance*. Information Age Publishing Inc. Charlotte, North Carolina.
- Sofos, A., Costas, A., & Paraschou, V. (2015). *Online distance education*. Athens: Association of Greek Academic Libraries, doi: <http://hdl.handle.net/11419/182>.
- Αναστασιάδης, Π. (2008). Ζητήματα Παιδαγωγικού Σχεδιασμού για την Διδακτική Αξιοποίηση της Διαδραστικής Τηλεδιάσκεψης σε Περιβάλλον Μικτής -Πολυμορφικής- Μάθησης ΚοινωνικοΕπικοινωνιακή Προσέγγιση. Η Περίπτωση του προγράμματος «Παιδεία Ομογενών» για την Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών της Ομογένειας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης (ΕΔΙΑΜΜΕ). Στο Αναστασιάδης, Π. (Επ.), *Η Τηλεδιάσκεψη στην Υπηρεσία της Δια Βίου Μάθησης και της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης: Παιδαγωγικές Εφαρμογές Συνεργατικής Μάθησης από Απόσταση στην Ελληνική Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Αναστασιάδης, Π. (2014). Η έρευνα για την ΕξΑΕ με τη χρήση των ΤΠΕ (e-learning) στο Ελληνικό Τυπικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Ανασκόπηση και προοπτικές για την Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 10(1), 5-32.
- Αναστασιάδης, Π., & Σπαντιδάκης, Ι. (2016). Διαδικτυακά Περιβάλλοντα για τους μαθητές της Ελληνόγλωσσας Εκπαίδευσης στη Διασπορά: Βασικές αρχές σχεδιασμού. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 7(3Α).
- Αναστασιάδης, Π. (2017). «ΟΔΥΣΣΕΑΣ 2000-2015»: Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση με την χρήση των ΤΠΕ στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Μια αποτίμηση της ερευνητικής συνεισφοράς. *Ανοικτή*

- Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 13(1), 88-128. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.14057>
- Βασάλα, Π. (2005). Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση. Στο Α. Λιοναράκης, (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Παιδαγωγικές και τεχνολογικές εφαρμογές* (σελ. 53-80). Πάτρα: Ε.Α.Π.
- Βασάλα, Π. (2006). *Σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση στη Δευτεροβάθμια*. Εισήγηση στο 2ο Θερινό Πανεπιστήμιο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, ΕΔΑΕ, Παιδαγωγικό Τμήμα Πανεπιστημίου Κρήτης, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών ΕΑΠ, Ρέθυμνο 16-22 Ιουλίου 2006. Ανακτήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 2008, από την ηλεκτρονική διεύθυνση: www.edc.uoc.gr
- Βασάλα, Π. (2007). «Εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση και ο "Φορητός των 100\$"». 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο των Εκπαιδευτικών για τις ΤΠΕ «Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στη Διδακτική Πράξη», 4-6 Μαΐου 2007. Σύρος.
- Βέργου, Μ., Κουτσούμπα, Μ., & Μουζάκης, Χ. (2016). Η συμπληρωματική εξ αποστάσεως εκπαίδευση στη νηπιακή ηλικία μέσα από το παράδειγμα μιας έρευνας δράσης στη μουσειακή αγωγή. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 12(2), 24-39. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.10860>
- Λιοναράκης, Α. (1999). Εξ αποστάσεως και συμβατική εκπαίδευση: Συγκλίνουσες ή αποκλίνουσες δυνάμεις; Στο *Η ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση των εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Ομοσπονδία Ιδιωτικών Εκπαιδευτικών Λειτουργιών Ελλάδας (ΟΙΕΛΕ).
- Μανούσου, Ε. (2004). Εφαρμογές εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Στο Π., Αναστασιάδης (Επιμ), *Δια βίου και εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην κοινωνία της πληροφορίας, Πρακτικά 1ης Πανελληνίας Δημερίδας με Διεθνή Συμμετοχή*. Ρέθυμνο. Μαυροειδής.
- Μιμίνου, Α. (2012). *Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην υπηρεσία της σχολικής εκπαίδευσης, συγκριτική καταγραφή πηγών αναφορικά με τη σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα. Διαθέσιμη: <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/19894>
- Μίμινου, Α., & Σπανακά, Α. (2013). Σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Καταγραφή και συζήτηση μίας βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), 7ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Μεθοδολογίες μάθησης, 8-10 Νοεμβρίου 2013, (σελ.78-90). Αθήνα: Εκδόσεις του Ελληνικού Δικτύου Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης.
- Σκουλαρίδου, Ε., & Μαυροειδής, Η. (2016). Συμπληρωματική σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση με χρήση μαθησιακών αντικειμένων από το Πανελλήνιο Αποθετήριο Μαθησιακών Αντικειμένων – Φωτόδεντρο. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 12(2), 56-72. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.10862>.
- Σοφός, Α., & Kron, F. (2010). *Αποδοτική Διδασκαλία με τη Χρήση Μέσων. Από τα πρωτογενή και προσωπικά στα τεταρτογενή και ψηφιακά Μέσα*. Αθήνα: Γρηγόρης.